

Načela poslovne etike i korporacijske društvene odgovornosti u području računovodstva, revizije, financija i bankarstva

*Kristijan Krkač**, *Hrvoje Volarević***, *Martina Josipović****

Sažetak

U članku autori pregledno prikazuju temeljna načela poslovne etike i korporacijske odgovornosti u područjima računovodstva, revizije, financija i bankarstva. Uz načela ističu i temeljne poteškoće i probleme koji se najčešće pojavljuju u navedenim područjima. Kako bi ovo što zornije prikazali, donose i kratke opise nekoliko slučajeva. Članak je podijeljen na uvodni dio o racionalnosti, zaključak u kojem se sažimaju glavni problemi u spomenutim područjima i dva središnja dijela, koja navedene teme prikazuju u području financija i bankarstva (drugi dio) i računovodstva i revizije (treći dio).

Ključne riječi: bankarstvo, dužnosti, etički kodeks, financije, korporacijska društvena odgovornost, poslovna etika, računovodstvo, revizija

»Da sami ne griješimo, ne bismo toliko uživali u pogreškama drugih.«

La Rochefoucauld »Maksime«

Uvod

U tekstu koji slijedi čitatelja nastojimo pregledno uvesti u temeljne poteškoće i probleme poslovne etike (koja se svodi na pravila struke i etičke kodekse) i korporacijske društvene odgovornosti (dalje kao CSR) (koja pak otvara cijeli niz poteškoća kao što su sukob interesa, zviždanje i sl.) u područjima financija, bankarstva, računovodstva i revizije.

* Doc. dr. sc. Kristijan Krkač, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: kkrkac@zsem.hr

** Dr. sc. Hrvoje Volarević, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: hrvoje.volarevic@zsem.hr

*** Martina Josipović, bacc. oec., Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: martina.josipovic@zsem.hr

U tom svjetlu, ali i u svjetlu činjenice da je tekst namijenjen svima koji su upoznati s osnovama poslovne etike i CSR–a, kao i s temama i tehnikama koje oni obuhvaćaju, no nastoje steći temeljna znanja o istoj stvari s obzirom na gore navedena područja (primjerice studenti stručnih diplomskih studija), u podnožnim naponenama broj četiri i devet dajemo niz ključnih klasičnih i novijih rječničkih i priručničkih natuknica o spomenutim područjima, kao i uvodne tekstove i novije knjige. Kako se navedena područja nerijetko drže formalno racionalnim (jer se temelje na matematici, statistici, ekonometrici itd.), činilo nam se pogodnim i opravdanim čitatelja uvesti u temu preko samog pojma racionalnosti kao učinkovitosti (prvi dio), a zatim to primijeniti na spomenuta područja (drugi i treći dio). Činjenica da navedena područja imaju tehničku i etičku dimenziju kao svoj neizostavni dio ilustrativna je ne samo zato što je riječ o primijenjenim formalnim znanostima i tehnikama nego i zato što se radi o *najstrožem* dijelu područja, koje se često naziva poslovnom administracijom.¹

U svjetlu rečenoga valja poći od dvije činjenice:

1. CSR u spomenutim područjima nije samorazumljiva stvar koja je kristalno jasno iskazana u etičkim kodeksima struka tih područja.

2. Velika većina, ako ne i svaka protuzakonita ili društveno neodgovorna djelatnost od strane korporacija (bilo javnih, bilo privatnih), uključuje neki oblik prijevare u strukama navedenih područja.

Ako je tome tako (1, 2), onda je poslovna etika i CSR kao opća primijenjena etika možda ne najvažnija, ali svakako najrelevantnija jer započinje baš kao poslovna etika računovodstva, revizije, bankarstva i financija.

Naime financijska, računovodstvena i revizorska izvješća ne pokazuju samo posluje li neka kompanija *lege artis* i zakonito nego i koliko odvaja za poslovnu etiku i CSR i odvaja li uopće, tako da tek u svjetlu tih podataka treba čitati inetrjue s vodećim menadžerima ili »kičasta« izvješća na internetskim stranicama kompanija, naime izvješća o održivosti, o tome kako su »zelene«, kako su etične (kodeksi), kako posluju održivo, kako su društveno odgovorne (prema relevantnim skupinama interesnih dionika, *stakeholders*) i sl. Kompanije se mogu voditi načelom *izvještavati istinu ili je pak zatajiti kada im to odgovara*, no pokazuje se da

1 Primjerice, posljednja velika kriza koja je zahvatila Grčku svoj krunski dokaz o kaznenim djelatnostima, neetičkim i društveno odgovornim djelatnostima javnih i privatnih kompanija ima baš u namjerno pogrešnim tj. lažnim financijskim izvješćima (*false financial statements*, FFS). Istraživanje pokazuje da je barem 50% svih financijskih izvješća u Grčkoj već 2001. godine bilo lažno. To se dakle pokazivalo već cijelo desetljeće, ali čini se da nitko nije obraćao pozornost na te činjenice. (Vidi Charalambos T. Spathis, *Detecting false financial statements using published data: some evidence from Greece*, Managerial Auditing Journal, Emerald, 17/4, 2002, str. 179–91) Kada jednom prevencija lažnog izvješćivanja zataji, jedna od mogućnosti je korištenje jednostavnih algoritama kojima se, pretraživanjem podataka kompanije, relativno lako mogu utvrditi namjerne prijevare u financijskim i drugim izvješćima. (Vidi G. Apparao, dr. prof. Arun Singh, G. S. Rao, B. Lalitha Bhavani, K. Eswar, D. Rajani, *Financial Statement Fraud Detection by Data Mining*, International Journal of Advanced Networking and Applications, Volume 1, br. 3, 2009, str. 159–163; Efstathios Kirkos, Charalambos Spathis, Yannis Manolopoulos, *Data Mining techniques for the detection of fraudulent financial statements*, Expert Systems with Applications, 32, 2007, str. 995–1003).

to nerijetko dovodi do situacije da se o njima *otkrije zatajena istina ili iskazana laž* (kao namjerno počinjena pogreška u izvješću) kada im to *najmanje odgovara* (tj. kada primjena tog načela biva zastupljena u kritičnoj masi izvješća, što pak vodi do urušavanja sustava).

1. Racionalnost, učinkovitost, ciljevi i sredstva

U području računovodstva, revizije i bankarstva (općenito u financijskom sektoru gospodarstva) pretpostavlja se da *nije prisutna* posebna poslovna etika, a još manje korporacijska društvena odgovornost (CSR).

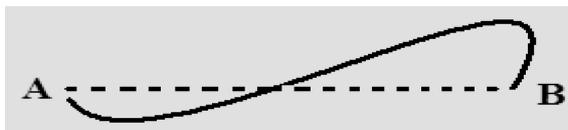
Čini se da računovođe pokazuju nižu razinu moralnog promišljanja u usporedbi s drugim profesijama. Pretpostavka je da studenti računovodstva postaju sve manje etični što više napreduju kroz studij. Manje su etički svjesni od ostalih studenata. Ne prepoznaju teme šire društvene odgovornosti povezane s profesionalizmom. Većina studenata računovodstva drži da je računovodstvo amoralna i tehnička djelatnost.²

Ipak, nakon ekonomske krize koja se pojavila u financijskom odnosno bankarskom sektoru i ostvarila značajne učinke u realnom sektoru svjetskih gospodarstava, čini se da poslovne etike *ipak ima* ili bi je pak trebalo biti u navedenim područjima, jer je naime teško zamisliti, a i navesti primjer nezakonite, kriminalne i neodgovorne korporacijske prakse *koji ne bi uključivao* računovodstvenu i/ili revizorsku prijevare. No sasvim je drugo pitanje od čega bi se društvena odgovornost (CSR) trebala sastojati te na koji način bi trebala biti učinkovita da spriječi takve pojave.

Naravno, učinkovitost je čudan pojam te kao da nema etičku implikaciju. Na slici 1 prikazana je jednostavna učinkovitost. Naime na pitanje koji je put učinkovitiji, onaj pune ili crtkane linije, odgovor je jasan — onaj crtkane jer je kraći, a kraći je jer je Euklid na koncu konca u pravu: ravna linija je najkraći put između dvije točke, na ovom primjeru A i B (barem u euklidskom geometrijskom prostoru) (vidi Sliku 1).

Slika 1. Jednostavna učinkovitost

Figure 1. Simple effectiveness



No zamislimo da se osrednje pleme *Homo sapiensa* kreće od točke A prema točki B, pri čemu je B izvor vode, tj. pojište, pa time i izvor hrane. Put crtkane linije na Slici 1 uključuje prolazak kroz stanište sabljastih tigrova, dok put pune crte uključuje zaobilazanje te i još nekih opasnosti. Loša strana drugog puta je što

2 McPhail K. and Walters D., *Accounting & Business Ethics*, Routledge, London, 2009, 4.

je dulji, te bi neki stariji pripadnici mogli zaostati i umrijeti, kao i neka djeca, uglavnom zbog nedostatka vode.

Plemenski vođa je učinkovit, što ovdje znači racionalan, te rezonira na sljedeći način: oba puta imaju prednosti i nedostatke — ravni put je kraći, ali postoji prijetnja sabljastih tigrova, krivudavi put je dulji, ali njime se izbjegavaju mnoge opasnosti. Učinkovitost plemenskog vođe nije racionalnost kao *metafora za štednju*, nego racionalnost kao *metafora za opstanak*.

Plemenski vođa stoga uspoređuje prednosti i nedostatke (izvodi takoreći primordijalnu SWOT–raščlambu), ali to čini s obzirom na cilj, a cilj je preživljavanje. Tako zaključuje da je, s obzirom na to da je vjerojatnost napada tigrova velika, dulji put sigurniji jer će veći broj *odlučujućih* članova plemena preživjeti (naime preživjet će vjerojatno muškarci sposobni za lov, gradnju i zaštitu te žene sposobne za sve ostalo, ili obratno ukoliko je riječ o matrijarhalnom društvu).

Učinkovitost je dakle vrsta racionalnosti koja može biti određena ciljem, no sam cilj nije i ne bi trebao biti učinkovitost.³ Slična je situacija i u poslovnom svijetu. Pitanje je dakle što je učinkovitost u poslovnom svijetu, napose u financijskom sektoru i ostalim spomenutim područjima. Učinkovitost je profitabilnost. Naime poslovne osobe, bilo fizičke, bilo pravne, *per definitionem* ne brinu za fizičke i/ili pravne osobe niti za posao, nego samo za profit⁴. No maksimizacija profita je dvojbena stvar. Naime ako je ona cilj, onda se zasigurno nitko tko ostvaruje taj cilj svim dostupnim sredstvima nema pravo žaliti na posljedice njihove uporabe (primjerice sredstva koja danas koristimo za maksimizaciju profita uzrokovat će kod naših potomaka teška oboljenja, no *nema veze, mi smo samo maksimizirali profit*). Očito je dakle da je učinkovitost određena ne samo specifičnim ciljem nego i time kako se taj cilj ostvaruje kroz vrijeme.

2. Etička načela u području financija i bankarstva

Promotrimo sada kako se ova jednostavna postavka, kao jedna među mnogima, ostvaruje u spomenutim sektorima gospodarstva. Etičke poteškoće u financijskom sektoru pojavljuju se pod raznim uvjetima, primjerice kada pristup tržištu nije jednako zagarantiran svim stranama (npr. kada postoji monopol ili duopol), kada su neke strane spriječene u dobivanju informacija te prije svega kada se *zakonska* (zakoni koji reguliraju opći rad financijskih i drugih institucija) i specifična

3 Treba se sjetiti kako je u svom središnjem i najpoznatijem djelu *Human Action: A Treatise on Economics* (L. v. Mises Institute, Auburn, Alabama, 1998.) L. v. Mises pisao da je učinkovitost sredstvo, ali ne i cilj, a ako je jedini cilj, onda se na koncu postane neučinkovit. Na hrvatskom vidi L. von Mises i F. A. Hayek, *O slobodnom tržištu*, »MATE« d. o. o., Zagreb, 1997; L. von Mises, *Antikapitalistički mentalitet*, MATE, Zagreb, 2010. (s engleskog preveo Borna Jalšenjak).

4 Takav koncept razmišljanja je primjenjiv za anglosaksonski poslovni sustav, dok europsko–kontinentalni sustav osim profitabilnosti još uvijek (u pojedinim zemljama kao što su to npr. Francuska, Njemačka ili još uvijek Švedska) inzistira i na socijalnoj politici kao bitnoj sastavnici poslovanja (ali i života).

regulatorna pravila (u smislu pravila struke postavljenih od tijela struke, primjerice HNB–a u RH ili kakvoga strukovnog udruženja računovođa) neučinkovito primjenjuju.⁵

Neučinkovitost ovdje seže od neprimjene zakona (korupcija), zaobilaženja provođenja zakona (birokratizacija), pa sve do jednostavnog (ne)isključivanja prekršitelja iz skupine eksperata (primjerice računovođa koji bi počinio tešku povredu pravila struke, tj. ne bi postupio *lege artis* u svoju korist ili korist druge stranke, koji bi prekršio zakon i slično, a ne bi bio izbačen iz društva računovođa, prekršajno ili kazneno progonjen, ili bi pak bio kažnjen manje no što zakon predviđa). Solidariziranje s prekršiteljem na osobnoj, primjerice prijateljskoj ili obiteljskoj razini, jedna je stvar (i teško ju je izbjeći), ali na strukovnoj je očito stvar nemorala (i to u svim strukama, pa čak i u onima u kojima je strukovno zajedništvo vrlo čvrsto, primjerice među liječnicima, sucima ili odvjetnicima). Ako se pitamo s kojim ciljem se takvi postupci čine, onda uzroke treba tražiti u svakodnevnom razlozima poput primjerice pohlepe, koja je, kako u bankara tako i u klijenata, bila temeljnim razlogom financijske krize svjetskog gospodarstva.⁶

Tako se u financijskom sektoru etičke dileme pojavljuju zbog sukoba povjerenja prema klijentu, vlastitog interesa samoga financijskog djelatnika i odgovornosti prema daljnjim interesnim dionicima (primjerice onima koji su predmet same financijske transakcije). Tako se, nadalje, mnoge društvene, kulturne i unutar njih etičke vrijednosti manifestiraju u zakonima, ali i u etičkim načelima koja iskazuju neku vrstu ravnoteže između interesa raznih interesnih dionika. U novije vrijeme prve velike krize u financijskom sektoru zbile su se osamdesetih godina u SAD–u (slučajevi M. Milkena, I. Boeskyog; Salomon Brothers, Bank of Credit, itd.). Dakako, mnoge banke u Europskoj uniji, Aziji i Latinskoj Americi bile su uključene u različite slučajeve korupcije.⁷

U financijskom sektoru često se zbiva da usprkos uravnoteženim vrijednostima, koje se također manifestiraju uravnoteženim postupcima, bilo određenima zakonom, pravilima struke, bilo pak etičkim kodeksom, djelatnici odlučuju postupati na način ostvarivanja osobne koristi. Menadžeri i direktori ustvari djeluju kao posrednici (*financial agents*) između financijske institucije i vlasnika kapitala (te

5 Noviji i klasični radovi iz područja financija i bankarstva su: Aggarwal R., *Ethical issues in finance*, in: P. H. Werhane and R. E. Freeman (eds.), *The Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics*, Blackwell, Oxford, 1998, 231–35; Bear L. A., Maldano–Bear R., *Free Markets, Finance, Ethics, and Law*, Englewood Cliffs, Nj: Prentice–Hall, 1994; Boatright J. R., *Finance ethics*, in: R. E. Frederick (ed.), *A Companion to Business Ethics*, eISBN: 9780631201304, 2002; Dobson J., *The role of ethics in finance*, *Financial Analysts Journal*, Nov./Dec. 1993, 57–61; Duska R. F. and Clarke J. J., *Ethical Issues in Financial Services*, in: N. E. Bowie (ed.) *The Blackwell Guide to Business Ethics*, eISBN: 9780631221234, 2001; Schilit, H., *Financial Shenanigans: How to detect accounting Gimmicks and fraud in financial reports*, McGraw–Hill, New York, USA, 2002.

6 Vidi M. Zandi, *Financijski šok, Globalna panika i vladine sankcije — kako smo dospjeli ovamo i što moramo učiniti da bismo popravili stvar*, MATE, Zagreb, 2010, 1–31, koji zabavno, ali i precizno opisuje uzroke i učinke posljednje financijske svjetske krize.

7 Izvrstan noviji uvod u raznolikost etičkih poteškoća je: Boatright J. R. (ed.), *Finance Ethics, Critical Issues in Theory and Practice*, John Wiley and Sons Inc., Oxford, 2010.

drugih dobavljača kapitala kao što su potencijalni investitori), a ne kao menadžeri kompanija koje ih zapošljavaju.

Nadalje, mnogi dogovori i poslovni odnosi između financijske institucije i klijenata počivaju na implicitnim ugovorima između raznih interesnih dionika (agenata, menadžera, direktora s jedne strane i zaposlenika, vlasnika kapitala i ostalih klijenata institucije s druge strane). Shodno prethodno rečenom, u tom je kontekstu etičnost postupanja ključna za učinkovitost, napose onu financijsku. Mnoge suvremene teme financijske teorije i prakse usko su vezane uz etičke dileme, kao što je to slučaj financijskog ugovora pod uvjetom informacijske asimetrije (tj. nesklada između kolikoće i kakvoće podataka koje posjeduju ili mogu posjedovati ugovorne stranke).

Zbog složenosti samog sektora i raznih mogućnosti pojedinačnih slučajeva, čest je slučaj da zakoni, regulatorna pravila, strukovna pravila i etički kodeksi pokrivaju samo tipične slučajeve, tako da je mnogo toga ostavljeno na osobnu prosudbu samim financijskim djelatnicima i njihovim klijentima.

»U povijesti poslovanja svaka je velika financijska kriza vodila tome da se od strane država, naddržavnih tijela ili strukovnih udruženja pojačaju sredstva regulacije postupanja svih uključenih u rad financijskih tržišta (bilo da se to tiče rizika, informacija, same transakcije, bilo ostalog).«⁸

Posljedica je ta da se povjerenje u financijske institucije konstantno srozava te se na koncu reducira i sama financijska učinkovitost takvih tržišta. Ono što je nužno kako bi se to spriječilo jest redefiniranje ključnih interesa kao što su:

- vlastiti interesi financijskog djelatnika (posrednika, menadžera, direktora),
- interesi za povećanjem učinkovitosti samog tržišta (pitanje je čiji su to prvotni interesi)
- razne vrste (teorija) pravdi (distributivnih, egalitarnih i sl.) prema ostalim interesnim sudionicima na tržištu (klijentima i ostalima).

Propast tržišta česta je pojava. Kako bi se ta pojava držala pod nadzorom, potrebno je dakle:

- poboljšati zakone koji reguliraju samo financijsko tržište (pojave eksternalija, skupih i asimetričnih informacija, visoke troškove transakcija, nejednake moći pregovaranja i slična ograničenja koja smanjuju moć sudjelovanja na tržištu)
- dozvoliti i poticati progon i kažnjavanje nezakonitog, nestručnog i neetičkog djelovanja od strane svih uključenih (dakako na način da kazna demotivira druge potencijalne počinitelje te istovremeno sama negativno ne utječe na tržište).

No i ovo može dovesti do velikih troškova. Moguće je s druge strane redefinirati prava vlasnika, redefinirati odnose među interesnim dionicima u tvrtki, internalizirati eksternalije i slično.

8 Aggarwal R., *Ethical issues in finance*, in: P. H. Werhane and R. E. Freeman (eds.), »The Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics«, Blackwell, Oxford, 1998, 231–35.

Nasuprot spomenutom, određena reputacija računovodstvene, revizorske ili bankarske kuće kao društveno odgovorne i etičke tvrtke može donijeti mnoge koristi. Ponekad je takve restrikcije (napose po pitanju rizika) moguće nametnuti od strane samih strukovnih udruženja. Kada banka raspolaže nečijim kapitalom, nerijetko je ključno povjerenje između menadžera i klijenta, dobra reputacija banke, samog menadžera i uvjerenje da se on ne upušta u prekomjerne rizike. Tako tvrtke s dobrom reputacijom dugoročno posluju profitabilnije od ostalih, pod daljnjim uvjetima (kao što su stabilni sustav, provođenje zakona, nadzor struke i slično).

S jedne strane, financijski djelatnici uče, kako smo spomenuli na početku, da je maksimizacija profita ključna za uspjeh. Drugi pak uočavaju kako je to dugoročno moguće samo ako se posluje etički ispravno, jer neetičko djelovanje narušava reputaciju, a to pak neposredno vodi do smanjenja profita.

I. Isključiva maksimizacija profita će spriječiti neetičko djelovanje samo u slučaju kada je dobrobit od neetičkog djelovanja (koja se reflektira kroz vrijednost dionica tvrtke) manja nego cijena budućih (vrlo vjerojatnih) troškova od sadašnjega neetičkog djelovanja (izraženih u obliku visine kazni i gubitka reputacije = klijenata = profita). U svim ostalim slučajevima isključiva maksimizacija profita vodi neetičkom djelovanju.⁹

Posljedično, maksimizacija profita sama po sebi vjerojatno u većini slučajeva neće voditi etičkom djelovanju.

Menadžeri su ustvari financijski djelatnici vlasnika i ostalih interesnih dionika tvrtke. Dok menadžeri i direktori (*board of directors* = *upravni odbor*) nemaju prevelike mogućnosti neetičkog djelovanja jer međusobno dijele iste prednosti i nedostatke, dotle ostali financijski djelatnici (*agents*) imaju mnogo prilika. Učinkovito ovdje, da zaključimo, znači maksimizaciju profita, ali maksimizacija profita znači etičku odgovornost koja se mjeri ne samo poštivanjem zakona, pravila struke nego i građenjem reputacije, nerizičnim ulaganjima i slično, ali i aktivnim otkrivanjem i kažnjavanjem neetičkog djelovanja (bez obzira na troškove u svjetlu dugoročne dobrobiti, financijske i bilo koje druge).

3. *Etička načela u području računovodstva i revizije*

Etički problemi u računovodstvenoj profesiji uključuju dvije povezane poteškoće. Prva poteškoća se može formulirati kroz pitanje: ima li računovodstveni podatak narav javnog ili privatnog dobra? Druga poteškoća se odnosi na činjenicu da su računovodstveni podaci normalno asimetrično raspodijeljeni među pojedincima i skupinama koji imaju interesa od poslovanja tvrtke, te tako i interesa u proizvodnji i dostupnosti računovodstvene informacije. Takva asimetrija podataka generira mnoge etičke poteškoće. Djelatnici tvrtke mogu se odati čarima *insider tradinga* za osobni probitak. Računovodstvena profesija uključuje tri velika područja, od kojih svako ima svoje specifične etičke poteškoće:

9 Usp. Aggarwal, *nav. dj.*, 1998, 233.

- financijsko računovodstvo namijenjeno eksternim korisnicima
- menadžersko računovodstvo namijenjeno internim korisnicima u poduzeću
- računovodstveno izvještavanje, javno računovodstvo i revizija.

Sve aktivnosti računovođa svode se na:

- sakupljanje računovodstvenih podataka
- njihovu raščlambu
- izvještavanje o poslovima pojedinaca i organizacija.¹⁰

Etika računovodstvenih poslova pojavila se tek unatrag nekoliko godina, iako se tijekom 20. stoljeća pojavilo par radova o toj tematici,¹¹ te je stoga cijelo to područje računovodstva tek u početnom stupnju ili nastajanju. To područje etike dakle obuhvaća:

- načine istraživanja podataka
- njihovu raščlambu
- pripremu za distribuciju među stručnim i nestručnim čitateljima, ali najviše se tiče odgovornosti računovođe prema poslodavcu.

Naime sadržaj i protok računovodstvenih informacija u nekoj korporaciji od nadređenih prema podređenima može služiti za manipuliranje ponašanjem podređenih (ali i obrnuto, naravno pod određenim uvjetima). Računovođe često visoko vrednuju informacije o svojim klijentima, iako u nekim situacijama posjeduju informacije o nedjelima koje bi mogle ili etički trebale biti objavljene (problem zviždanja, *whistleblowing*).

Problem zviždanja je na velika vrata ušao 2002. godine kada je otkrivena jedna od najvećih financijskih prijevара u Sjedinjenim Američkim Državama. Jedna od najvećih telekomunikacijskih kompanija u SAD-u bio je WorldCom. Godine 2002, nedugo nakon skandala s Enronom, interni revizor Cynthia Cooper je zajedno s kolegama prijavila nepravilnosti u računovodstvenim politikama WorldComa, koje su dovele do otkrivanja najveće prijevare u SAD-u, ali i šire.¹² Te

10 Noviji i klasični radovi iz područja etike računovodstva i revizije su: Abdolomohammadi M. J. and Nixon M. R., *Ethics in public accounting profession*, in: R. E. Frederick (ed.), *A Companion to Business Ethics*, eISBN: 9780631201304, 2002; Armstrong M. B., *Ethical issues in accounting*, in: N. E. Bowie (ed.) *The Blackwell Guide to Business Ethics*, eISBN: 9780631221234, 2001; Carey J. L., *Professional Ethics of Certified Public Accountants*, American Institute of Accountants, New York, 1946; Barnes J. E., Barnett M., Schmitt C. H., Lavelle M., *How a Titan Came Undone*, U. S. News & World Report, 00415537, 3/18/2002, Vol. 132, Issue 8; Gaa J. C., *Accounting ethics*, in: P. H. Werhane and R. E. Freeman (eds.) »The Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics«, Blackwell, Oxford, 1988, 1–5; Gaa J. C., *Methodological Foundations of standard settings for corporate financial report*, Studies In Accounting research, 28, Orlando, American Accounting Association, 1988; McPhail K. and Walters D., *Accounting & Business Ethics*, Routledge, London, 2009; Williams P. F., *The legitimate concern with fairness*, in: Accounting, Organizations, and Society, 12, 1987, 169–89.

11 Carey J. L., *Professional Ethics of Certified Public Accountants*, American Institute of Accountants, New York, 1946; Gaa J. C., *Accounting ethics*, in: P. H. Werhane and R. E. Freeman (eds.) »The Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics«, Blackwell, Oxford, 1988, 1–5; Gaa J. C., *Methodological Foundations of standard settings for corporate financial report*, Studies in Accounting research, 28, Orlando, American Accounting Association, 1988.

12 <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html.res=9C04E6D81738F931A15754C0A9649C8B63> (pristupljeno 13. 11. 2010)

godine Cynthia Cooper je proglašena ženom godine zbog hrabrosti da se suprotstavi nadređenima te kao etički i moralno osviještena osoba prijavi nepravilnosti koje su dovele do kolapsa još jedne velike kompanije u SAD-u. Gospođa Cooper danas drži predavanja o važnosti *whistleblowinga* i pružanja mogućnosti svim zaposlenicima da slobodno i anonimno prijave nepravilnosti u svojim poduzećima. Nakon propasti WorldComa i revizorske kuće Arthur Andersen, uspostavlja se *Sarbanes-Oxley Act* (2002. godine) koji pruža zaštitu i sigurnost zaposlenicima ukoliko se odluče na prijavljivanje protuzakonitih radnji unutar svoga poduzeća.

No svjetska kriza koja je zahvatila SAD sredinom 2008. godine pokazala je kako *zviždači* ipak nisu toliko sigurni koliko se smatralo da jesu. Naime kolaps (propast ili bankrot) investicijske banke *Lehman Brothers* još jednom podiže prašinu oko sigurnosti i zaštite koju *Sarbanes-Oxley* pruža *zviždačima*. Matthew Lee, zaposlenik *Lehman Brothers*a od 1994. godine, javno je obznanio zabrinutost oko »nestanka« 50 milijardi dolara imovine iz bilance banke¹³. Tjedan dana nakon te objave, u lipnju 2008, Lee biva otpušten zajedno s 94 kolege pod izlikom da se smanjuju troškovi poduzeća¹⁴. Za razliku od Cynthie Cooper, Lee nije postao osoba 2008. godine, jednako kao što nikada nije dobio odgovarajuće objašnjenje zbog uručenog mu otkaza te iste godine.

Za razliku od SAD-a, Republika Hrvatska ima nešto drugačiji pristup *zviždačima*. Hrvatska poslovna zajednica *zviždače* smatra zaposlenicima koji izdaju svoje poduzeće i koji bi trebali biti kažnjeni jer su postupili neetički i nemoralno u odnosu na svoga poslodavca. Najpoznatiji primjer *zviždača* u Hrvatskoj je gospođa Vesna Balenović¹⁵. Vesna Balenović radila je u INA-i dvadeset godina te je bila uzoran zaposlenik te kompanije. Godine 2000. Balenović javno objavljuje zajedno s priloženom dokumentacijom i dokazima nepravilnosti u poslovanju poduzeća i njegovih sedam menadžera. Godinu dana kasnije Balenović dobiva izvanredan otkaz, te se od toga dana nije nigdje uspjela zaposliti. Do 2010. godine imala je preko pedeset sudskih sporova kako bi dokazala svoju nevinost te ukazala na potporu i nagrađivanje neetičkog i nemoralnog ponašanja zaposlenika u poduzeću, a protiv pozivanja na javni linč. Balenović, kao ni drugi potencijalni *zviždači*, nema zakon koji bi stao u njezinu obranu te je lišena pomoći određenih pravnih organa kojima bi se mogla obratiti za zaštitu od svojih poslodavaca (iako u zadnje vrijeme u RH ima naznaka da bi se takva praksa mogla promijeniti nabolje, pogotovo u kontekstu pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji¹⁶).

13 <http://dealbook.nytimes.com/2010/03/19/the-letter-by-lehman-whistle-blower-matthew-lee/> (pristupljeno 13. 11. 2010)

14 <http://www.telegraph.co.uk/finance/financetopics/lehman-brothers/7454782/Lehman-Brothers-s-acked-whistleblower-after-he-raised-concerns-with-auditors.html> (pristupljeno 13. 11. 2010)

15 <http://humanrightshouse.org/Articles/13486.html> (pristupljeno 13. 11. 2010)

16 <http://www.seebiz.eu/hr/politika/trijumf-vesne-balenovic-povratak-na-posao-i-novcana-od-52860.html> (pristupljeno 13. 11. 2010)

Nadalje, menadžerski računovođe, tj. korporacijski financijski službenici, konstantno proizvode mnogo informacija koje se na razne načine koriste u kompanijama. Ako uz to rade unutar cijeloga računovodstvenog sustava, nerijetko obavljaju i dio poslova koji spadaju u poslove menadžera tvrtke.

»Sam posao menadžera se pojavio krajem 19. stoljeća kada se ukazala potreba da menadžeri u tvrtkama odvoje taj dio posla u posebnu profesiju u kompaniji, tj. pojavljuju se osobe zadužene isključivo za sofisticirane raščlambe cijene troškova proizvodnje, a većina tehnika koje se i danas rabe razvijene su do 1925. godine.«¹⁷

Temeljni etički problem u računovodstvu je taj da se računovodstvenim podacima može manipulirati tako da se obmanjuju pojedinci unutar kompanije na načine na koje oni ne žele biti obmanuti (treba napomenuti kako ljudi dakako često žele biti ili čak trebaju biti obmanuti). Riječ je o pitanjima:

- povjerenja
- povjerljivosti podataka
- sukobu interesa
- zviždanju.

Te su teme česte u računovodstvenoj etici, ali su i iskazane u etičkim kodeksima kompanija, tj. u onim dijelovima koji se tiču računovodstvenih poslova (iako se, za čudo Božje, tako rijetko govori o upletenosti računovođa u manipuliranje povjerljivim informacijama koje odlučujuće djeluju na rast kompanije).

S druge strane, financijsko računovodstvo i izvještavanje koje se ne provodi unutar kompanija ima svoje specifične poteškoće. Temeljno načelo takvog istraživanja i izvješćivanja glasi: »potpuno i pošteno objavljivanje podataka o svim relevantnim poslovima kompanije i njezinoj financijskoj poziciji.«¹⁸

No praksa pokazuje da menadžeri imaju sklonost otkrivati samo one podatke koji im pružaju neku poredbenu stratešku prednost, bilo u kompaniji, bilo prema van. Primjerice, financijski računovođe često manipuliraju zaradama kompanije zbog strateških razloga. Mnogi praktičari u ovom području drže kako su neke manipulacije moralnije od drugih, iako su sve skupa jednako obmanjujuće. Činjenica je i to da se financijski računovođe vrlo rijetko kažnjavaju od strane svojih strukovnih udruženja ukoliko su pogrešno interpretirali financijski status neke kompanije.

Treće područje su javne računovodstvene tvrtke koje se često povezuju s revizijom. Više od pola sveukupnih dohodaka javnih računovodstvenih tvrtki i još više profita dolazi od priprava porezne dokumentacije i cijelog niza savjetodavnih poslova prema klijentima. Revizija je ključno područje javnog računovodstva iz cijelog niza razloga, ako ništa drugo, a ono zbog toga što države licenciraju računovođe isključivo kao revizore. Revizori za razliku od ostalih profesija ne djeluju u smjeru općeg dobra, nego u smjeru dobra klijenta. Naime kada bi revizor djelovao u smjeru općeg dobra, to bi nerijetko značilo da djeluje protivno dobru klijenta. Veliko je pitanje, posljedično, jesu li revizori zaduženi za otkrivanje financijskih

17 Gaa, *nav. dj.*, 1998, 2.

18 Gaa, *nav. dj.*, 1998, 2.

kriminalnih radnji svojih klijenata u svjetlu općeg dobra ili su pak zaduženi da brane interes svojih klijenata. Ovdje, dakako, sami računovođe često zauzimaju stav dužnosti prema klijentu, dok sudstvo i vladine agencije često drže da imaju dužnost prema općem dobru i posljedično prema otkrivanju raznih oblika prijevара.

Povrh toga, računovođe često imaju ozbiljnu etičku dvojbu s obzirom na odnos računovođa — klijent. Naime često se briga za klijenta odražava kao nebriga za neke ili sve izvanjske interesne sudionike i *vice versa*. To pak znači da računovođa treba odlučiti između tih interesa. Naravno, on sam ima vlastiti ekonomski interes koji često može prevagnuti u donošenju odluke na koju stranu usmjeriti svoju brigu. Ovdje je riječ o sukobu interesa, pri čemu će revizor djelovati u interesu klijenta, a na trošak izvanjskih interesnih dionika prema kojima će na koncu izvještaji i biti prezentirani (primjerice vladinoj agenciji i slično). S druge strane, porast broja i konkurencije među revizorskim tvrtkama doveo je do toga da će neki revizori zaista raditi u interesu izvanjskih interesnih dionika prije nego u interesu klijenata.

Ta konstantna dvojba revizora je i dovela do brojnih skandala u povijesti. Neki od najpoznatijih svjetskih skandala su propast Enrona, WorldComa te revizorske kuće Arthur Andersen. Svi ovi skandali su povezani s internim revizorima, koji su odigrali jednu od ključnih uloga za ostvarenje najvećih revizorskih i računovodstvenih skandala.

3.1. *Slučaj Enron*

Enron je bila jedna od najvećih američkih energetske korporacije. Godine 2001. je otkrivena prijevара koja je u kratko vrijeme dovela do potpunog propadanja korporacije i masovnog otpuštanja zaposlenika. Korporacija je zabilježila brojne skandale povezane s računovodstvom te provedbom interne i eksterne revizije.¹⁹ Enron je godinama otvarao fiktivne podružnice (nekoliko tisuća njih), te uz pomoć takvih »subjekata za posebne namjene« (SPVs — *special purpose vehicles*) smanjivao troškove i povećavao prihode. Za to vrijeme korporacija je imala i internog i eksternog revizora kojeg je predstavljala revizorska kuća Arthur Andersen. Enron je Arthuru Andersenu bio jedan od najvećih klijenata, te je revizorska kuća prilikom otkrivanja prijevара spalila sve dokumente povezane s njim i njegovim »subjektima za posebne namjene« kako bi uništila eventualne dokaze protiv Enrona. Ako se uzme u obzir da je Enron bio jedan od najvećih klijenata Arthuru Andersenu, može se zaključiti da su revizori prvenstveno bili vođeni prihodima koje ostvaruju od svoga klijenta, a ne pružanjem transparentnih informacija koje su potrebne javnosti i budućim investitorima.

19 Barnes J. E., Barnett M., Schmitt C. H., Lavelle M., *How a Titan Came Undone*, U. S. News & World Report, 00415537, 3/18/2002, Vol. 132, Issue 8.

3.2. *Slučaj WorldCom*

Sljedeći primjer je također povezan s Arthurom Andersenom, nakon čega ta revizorska kuća zauvijek prekida s radom, tj. propada kao pravni subjekt²⁰. Radilo se o jednoj od najvećih telekomunikacijskih korporacija u SAD-u, WorldComu, čiji menadžment je »prisilio« dvoje zaposlenika u računovodstvu da proknjiže lažne transakcije kako bi kapitalizirali vlastite troškove i »pretvorili« ih u imovinu u bilanci korporacije. Sljedeći potez se sastojao u tome da su izvršni direktori korporacije onemogućili internim revizorima pristup većini podataka kako bi osigurali da se njihovo protuzakonito računovodstvo ne otkrije. Nakon što je interni revizor Cynthia Coopers otkrila prijevaru u korporaciji, Arthur Andersen zajedno s WorldComom zauvijek propada. S druge strane, kako je WorldCom tada bio jedan od najvećih klijenata Arthuru Andersenu, ponovno se podiglo pitanje neovisnosti revizora i sumnji u njihovo djelovanje u interesu javnosti.

Ovi primjeri ukazuju na to kako je revizorima ponekada teško raditi u interesu izvanjskih interesnih dionika ukoliko veliki dio prihodovne strane dolazi od samo nekoliko tzv. »najvažnijih« klijenata. Jednako tako ovi primjeri ukazuju na nepoštivanje temeljnih revizorskih i računovodstvenih politika, standarda, načela i pravila. Unatoč svim navedenim primjerima loše prakse, neke su stvari i dalje ključne za revizorske i uopće računovodstvene poslove u svijetu:

- poštivanje procedura i standardnih postupaka
- poštivanje načela
- poštivanje etičkih kodeksa bilo u javnim, bilo privatnim agencijama/tvrtkama, bilo unutar kompanija ili izvan njih.

No i ti sami standardi često su stvar prijepora, kao što se to moglo vidjeti na nekoliko zanimljivih primjera prijevara iz područja revizije i računovodstva. I ovdje se pokazuje da je učinkovitost ustvari stvar ciljane racionalnosti, dakle racionalnosti usmjerene prema određenom cilju, a taj cilj u ovom području ima svoje mjesto na razmeđu osobnog interesa, interesa klijenta i interesa društva, tj. općeg dobra.

Zaključak

Može se pretpostaviti kako postoji cijeli niz područja, poslova i tema koje su same po sebi dvojbene i etički diskutabilne, kao primjerice etičke dileme konzultantskog posla, etika korporativnih financija, etičke dimenzije ulaganja, problem prekomjernih rizika, »insajdersko« trgovanje i drugo. No čini se da ovaj pregled jasno sugerira kako postoji etička i društveno odgovorna dimenzija navedenih sektora, subjekata, profesija i konkretnih postupaka.²¹ Također, u ovom pregledu

20 http://www.chicagotribune.com/news/chi-020901_0315sep01,0,538751.story?page=2 (pristupljeno 13. 11. 2010)

21 Sasvim je drugo pitanje treba li u etičkim kodeksima, tj. same etičke kodekse oštro razdvajati od pravilnika struke (opisom posla), tj. od postupanja *lege artis*. Naime propozicije tipa »Posao P1 iz-

se pokazuje da je racionalnost ciljna odrednica, tj. da je uvijek riječ o određenom cilju, a ako je cilj jasan, onda bi i racionalnost kao sredstvo ili sredstva za ostvarivanje tog cilja trebala biti takva, tj. učinkovita i društveno odgovorna.

Principles of Business Ethics and CSR in Accounting, Auditing, Finance and Banking

Kristijan Krkač^{}, Hrvoje Volarević^{**}, Martina Josipović^{***}*

Summary

In this paper the fundamental principles of business ethics and CSR in the fields of accounting, auditing, finance, and banking are described in a summarily fashion. Also, basic issues and frequent problems in the cited areas are emphasized. For a more vivid presentation of these issues, especially in the field of accounting, the authors have chosen to portray a few specific cases in brief. The paper is divided into four sections, namely the introduction which deals with rationality, the conclusion in which the predominant threats in the cited fields are summarized, and two middle sections describing the above topics occurring in the areas of finance and banking (second section), and also in accounting and auditing (third section).

Key words: banking, duties, ethical codes, finance, CSR, business ethics, accounting, auditing

vršava se na način N1« spada na opis posla *lege artis* te je povreda tog načina povreda pravila struke, i jedina etička propozicija koja se tiče takvog postupanja bila bi: »Obavljaj posao u skladu s pravilima struke«. S druge strane, propozicije tipa »Ne radi za svoju osobnu korist« ili »Izvršuj potpunu istinu« bile bi propozicije etičkog kodeksa, bilo s obzirom na cjelovita pravila struke, bilo s obzirom na pojedine postupke (P1, P2,... Pn) kod kojih postoji prijetnja ili prilika društveno neodgovornog djelovanja (primjerice izbjegavanja govorenja istine ili nezviždanja i sl. u slučajevima kada je potrebno govoriti istinu ili kada zviždanje nužno, moralno ispravno i donosi više koristi nego štete, teleološki govoreći).

* Doc. dr. sc. Kristijan Krkač, Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: kkrkac@zsem.hr

** Dr. sc. Hrvoje Volarević, Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: hrvoje.volarevic@zsem.hr

*** Martina Josipović, Bacc. oec., Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: martina.josipovic@zsem.hr